

ԱԶԳԱՅԻՆ ՔՐՈՆԻԿ

† Խորեն Եպիսկ. Ստեփանէ: — Ուսանողները: —
Կրօնական թերթերը: — Ն. Վ. Պարսեց Դահլը
և Պարսկահայք: — Կ. Իւթիւհեանի յօդոյնները:

ՌԻՍԱՀԱՅ մամուլը կ'ողբայ մի նոր
կորուստ Խորեն եպիսկ. Ստեփանեան-
ցի մահը: Սրբազանը ծնած էր 1840ին, իր
գրական ծառայութիւնը սկսած է ուսանողա-
կան հասակէն. երի-
ւորէն ՆՊ. ՍՏԵՓ. տասնարդութենէն մինչեւ
ցծերութիւն՝ բոլորեւ
էր ազգին օգտակար ըլլալու սիրով. և այդ
գովելի և ոչ շատերուն տրուած ձեռքով՝ հան-
դուցեալը մեծ համակրանք վայելած է: Սրբ-
բազանը Ռուսահայ կղերական դասակարգին
մէջ առաջնակարգ գիտուններէն մին էր:
Ազգային և օտար գիտութեանց հմտացեր
է Ներսիսեան, Լազարեան ճեմարաններու և
Մոսկուայի համալսարանի մէջ: Ուսանողա-
կան հասակին մէջ եռանդուն սրտով թրթռա-
ցուցած է պանաստեան քնարը, երգած է
Հայրենիքը, Սէրը, Թշուառութիւնը: Զգա-
յուն է «Աղբառ աղջիկ» վերնագրով մի
երգն, զոր հրատարակած է «Հիւսիսափայլ»
հանդիսի մէջ (թիւ 7, էջ 20—21. 1860):
Իբրեւ նմոյշ, կը ներկայացընենք նոյն երգին
մի քանի կտորներն: Կ'ողբայ աղբառ և
որք աղջիկը.

«Օրօրոց անգամ ես չեմ ունեցել.
Մէ քարի վերայ մանուկ եմ դառել,
ինձ փոքրիկ զիւղումս եկեղեցու դրան,
Յրտու՞մ, միայնակ, անտէր, անպաշտպան,
Այն քարն եւս իմ չէ. այս թիւ պատիժ է:

Դէպ ի մարդասէր մատուռն հիւրընկալ
Ուղղումեմ լաւով իմ հանգարտիկ քայլ:

Այս երկրէս վերայ մի հոտ ապաստան,
Որի մէջ արգէն չեմ տարական,
Միակ է որ ինձ չէ փակվում երբէք:

Ես լաց եմ եղել տան և չորս դարուն
Հեռու ամենից, քաղցած և անքուն,
Ե՛կ, քեզ եմ սպասումս մայր իմ սիրալիր,
Նոյն քարի վերայ, ուր ինձ թողեցիր»:

Հանդուցեալ սրբազանի քերթութեանց
մէջ, աւելի սիրտ և զգացմունք կը գտնենք՝
քան թէ զարմանալի բանաստեղծական ար-
հեստ մը: Իր վաթսուամեայ տարիքին մէջ
աշխատած է օգտակար ըլլալու իր սիրելի հայ
հասարակութեան, որուն համար թողուցեր
է աշխարհական կեանքը, և համալսարանա-
կան ընթացքէն վերջը՝ քաշուեր է եկեղե-
ցական շրջանակին մէջ. և հոգեբուխ բարոյ-
ներով ու լուրջ դատարարականութեամբ ժողո-
վուրդ դասակարգը կրթեր և հովուեր է: Իբրեւ
խոհունակ ազատամիտ եկեղեցական անձ,
գեղեցիկ տիպար մը եղած է (թէեւ գերա-
զըրդիւ). միշտ ատած է ծայրահեղ կրօնամա-
լութիւնը, փառասիրութիւնը. բայց իր այս
զրուատելի բնաւորութիւնը ոմանց այնքան
ախտորմելի չերենալով, սրբազանին գործելու
ասպարէզը սահմանափակուեր է և Ղրիմու
Ս. Խաչ վանաց մէջ անգործութեան դա-
տապարտուած: Եւ այսպիսի վարմունք մը
զարմանալի չէ մեզ պէս յետադէմ ազգի մը
մէջ. այն որ սահմանուած է և կարող՝
բարեշրջում մը յառաջ բերել, հարուած մը
տալ լճացեալ կեանքին, հալածանք և թշնա-
մանք շուտով կը ջլատեն զինքը. ասպարէզը
թոյլերուն է, անճարակներուն և սնանկացած
գանկերուն: Խորեն Ստեփանեան մահուանէն
մի քանի օր առաջ կ'ողբերգէ «Անպատ
վանքի մէջ ջլատեցին այժա և գործունէու-
թեան եռանդս»... Երբ պիտի ըմբռնենք
եռանդուն գործիչներու արժանիքն, և ձեռք
պիտի կարկառենք անոնց: Հանդուցեալ մեր
զարգացեալ դասակարգին գնահատման ար-
ժանացած էր իր զանազան գործունէու-
թեամբ: Ռուսահայ մտաւորական բարեշրջման
համար «Հայկական աշխարհ» և «Մանկա-
վարժանոց» հանդէսները հրատարակած է և
վարած «Աղբառ»ի խմբագրութիւնը. «Հիւ-

սխառագող»ի և Մ. Աղաբեկեանի «Կոռնի» հանդիսին աշխատակցեր է և նշանաւոր վարձաբանաց մէջ ուսուցչի պաշտօն վարած իր գրական մի քանի հրատարակութեանց մէջ, կրնանք յիշել Մ. Խորենացւոյ պատմութեան աշխարհաբար թարգմանութիւնը, Խորեն սրբազանը իր զարուհ զարգացեալ դասակարգին հոգւոյն հետեւած է, և աշխատած է Արսլեանի և Ստի. Նազարեանցի հսկումը գործել. անոնք ռամկին հասկանալի լեզուն կենդանացընելու պարապած են, ինքը իր ազգին պատմութիւնը ժողովրդեան աւանդած է Խորենացւոյն թարգմանն ըլլալով:

*

Դէպի գիտուն՝ բայց ոչ գրասէր՝ յառաջագէտ ուսանողաց, ամէն կողմէն զանգատներու, և բողոքներու ձայն կը բարձրանայ: Մեր ազգը այդ դասակարգէն շատ բան կը սովասէր, անոր վրայ մեծ յոյսեր կրած էր. անկից կը սովասէր մոտաւորական զգալի բարեշրջում, յառաջագիմութիւն, գիտութեան փոխանցում, բայց ի վեր. մեր նոր սերունդը թէեւ շատ լաւ ամբարեց Եւրոպայի գիտութիւնը, յառաջագիմութեան միջոցները, բայց այդ ամէն պաշարները՝ ոչ հասարակութեան, այլ անձնական ապրուստին և շահուն համար օգտակար եղան. թողունք Կ. Պոլիսը, անդին խոր դաւաճներէն, և Կովկասի զեղջուկ դասակարգէն, ոչ սակաւ երիտասարդներ՝ Եւրոպայի մէջ մասնագիտութեան մը տէր եղան. յառաջագիմասէր և գիտութեան խանդավառ հայրենիքը, և օգնութեան կարօտ ծնողք, ներկայիս կարող չեն վայելել իրենց զաւակաց յառաջագիմութեան պըտուղն. (բացառութիւնը յարգելով) այդ ուսեալ երիտասարդ դասակարգին մէջ, ամէնէն ստուար մասը, չի մտածեր իր հայրենիքը՝ իր ծնողը, այլ թափառական կը շրջի օտարութեան մէջ, հանդստութիւն և վայելքն է իր ամենէն մեծ նպատակը: «Նոր դար» իր 200-որդ սրահով, իրաւացի և հեգնական բողոք մը կ'որոտար Բագուարնակ զեղջուկ ուսանողաց գլխին, որոնք լքած են իրենց յետամնաց Կովկասը, և նոյն վայելքի

և հարստութեան քաղքին մէջ, անփոյթ անհոգ կերպով կ'ապրին: Գեղջուկ հայրը ունի փաստաբան որդի, բայց իր դատը աննպաստ յառաջ կ'երթայ օտար փաստաբանին ձեռքով. զեղջուկ հայրը ունի քօփշի որդի՝ բայց իւր հիւանդութեան դարմանը կը հոգայ օտարազգի բժիշկ մը. զեղջուկ հայրը երկրագործական յառաջագէտ շահաւէտ գիտութեան պէտքն կը զգայ, բայց իր երկրագործ որդին քովը չէ՝ որ իրեն լոյս տայ և օգնութեան հասնի: Յայց տուէք մեզ այն ուսանողները, որոնք բժշկութեան, փաստաբանութեան, երկրագործութեան, կամ ուրիշ մասնագիտութեան մը մէջ յառաջագիմելն, և վկայականն անելէն վերջը՝ հայրենիքի և հասարակաց օգտին նուիրեն իրենք զիրենք: Կ. Պոլսոյ և Ռուսիոյ մարդաշատ քաղաքներու մէջ՝ կը գտնենք նոյն դասակարգէն շատ մը անձինք, բայց ոչ տեղացի, այլ անոնց մեծ մասը զաւառէն և գիւղերէն են. անոնք կը խղճան իրենց մտքի լոյսը իրենց ծննդավայրի խաւարին մէջ ճառագայթելու:

*

Առ այժմ երկու ամսադիր «Արարատ» և «Հայաստանեայց Եկեղեցի» ունինք որ կը հրատարակուին իրբեւ ԿԻՄՆ. ԹԵՐԹԵՐ կրօնական թերթեր: Մամուլը ներկայիս միայն բողոք կը կարգայ անոնց մասին և բնաւ զովեստ: «Տարազ» իրաւունք չունի զանոնք քննադատելու: Ինչո՞ւ Մանչեսթրի նոր կրօնական ամսաթերթը դարձաւ պահանջին համեմատ չի ջատագովէ ազգին նախնական կրօնքը. ինչո՞ւ «Արարատ»ը լաւ չի մշակել իր կրօնական յօդուածները. սինօղական բողոքութեան ցանկն և Խորենացիէն բաղեալ առասպելեաց հրատարակութիւնն կարելի է որ հասարակութեան ուշաբրաւ ընեն «Արարատ»ը: Մամուլը ուրախութեամբ կ'աւետէ այն ամէն յառաջագիմական քայլերն երբ կ'առնուին Հայութեան սիրելի Էջմիածնայ պարիսպներուն մէջ: Մամուլը հակառակութեան հոգւով չէ որ կը քննադատէ զիրենք. այլ կը փափաքի կրօնական ուսեալ միաբաններու, որոնք անգործ չի մնան, այլ աշ-

խառնութիւն մեր յառաջագիտութեան կարօտ հա-
ռարակութեան սխալմանն և դարգացմանն Ար-
տասահմանէն Էջմիածին կը վերադառնան
ուսեալ միաբաններ. և ինչո՞ւ «Արարատ» ին
մէջ չի տեսնուին նոր գործիչներ և խմբա-
գրութիւնը վարեն մի միայն երկու ծանօթ
միաբաններ: «Արարատ» որ աւելի ոչ դար-
գացեալ կղերական դասակարգին մէջ ծաւալ
գտած է, կարող չէ իր ներկայ ուղղութեամբ
ընթերցողաց օգտակար լինել: Գործը կրնայ
յաշս ոմանց հետաքրքրական համարուիլ,
բայց եթէ այն գուրկ է հասարակութեան
օգտակար լինելէն, ինչո՞ւ աւելորդ միայն և
դրամ սպառի: Իսկ «Եկեղեցի Հայաստա-
նեայց» կարելի էր աւելի խնամքով պատրաս-
տուիլ, և կրնար «Արարատ»էն աւելի բարձր
գիրք մ'ունենալ, բանի որ նա դար-
գացեալ միջավայրի մը մէջ կը հրատարա-
կուի: Մենք կը փափագինք որ այդ երկու
ամսականութիւնն ալ շուտով սիրելի լինին ոչ
միայն ժողովուրդ դասակարգին, այլ այն ա-
մէն ազգային խմբագրութեանց, որոնք ներ-
կայիս կը քննադատեն իրենց ուղղութիւնը:

*

O Tempora, O mores! այս բանաձեւը
մենք սրտի ստրկութեամբ կը բացազան-
չենք, երբ Ազգիս և Պար-
Ն. Վ. ՇԱՀԸ սից միջեւ եղած հին տը-
խուր ատելութիւնը և ազ-
գակործան թշնամութիւնը, ներկայիս փո-
խուած կը տեսնենք սիրոյ և բարեկամու-
թեան: Ն. Վ. Պարսից Շահը իր վերջին ճա-
նապարհորդութենէն կը վերադառնայ ի Թե-
հրան, բազմելով իր գահուն վրայ: Ամիսներ
ամբողջ՝ հանրազգային լրագիրներն Ն. Վ. Է-
հափառութեան ճանապարհորդութեան էջեր
կը նուիրէին, և միշտ գնահատելով այն ա-
զատամիտ, մարդասէր և թշուառներու գլխած
ինքնակալը: Մենք Հայքս անտարբեր չի
կեցանք այս պարագային. պարտ ու պատշաճ
յարգանք ու մեծարանք ցոյց տուինք Ն. Վ.
ինքնակալութեան՝ որուն հովանաւորութեան
ներքեւ մեր ազգին մի մասն՝ շատ անգործակի
կ'աղբի և սկսած է քաղաքակրթութեան մէջ
յառաջագիտելու: Նախ ի Փարիզ Պ. Չերազ

աչալը ջնջութեամբ՝ ազգիս կողմէն, առ Ն. Վ.
ինքնակալն երախտագիտութիւն կը յայտնէ:
Էւ երբ Պ. Մինաս առ Շահն Շահ ուղղած
համառօտ բայց խմաստալից պրօքստիքը կը
վերջացընէ, Ն. Վ. Ինք. կը պատասխանէ:

«Ես միշտ համակրութիւն մը ունեցած եմ
դէպ ի Հայերն: Ձեր ըստեկամաց և հայրենա-
կցաց իմ կողմէն կրնաք հաւատածել, թէ Հայերը
միշտ կրնան վստահել իմ բարեկամութեան և
պաշտպանութեան»:

Հայոցս համար այդ մի մեծ զաշնադրու-
թեան զօրութիւն ունի. ուր էր թէ մեր Պարս-
կահայ եղբայրները կարենային այդ մեծ բա-
րեկամութենէն օգտուիլ և օգտակար ըլլալ
իրենց հովանաւոր Պետին: Ն. Վ. Ինքնա-
կալը իր սրտանց և անկեղծ հայասիրութիւնը
ցոյց տուած նաեւ այն ամէն տեղ, ուր այցե-
լից և գաւա չայոց ստուար խումբ մը: Յէջ-
միածին շքեղ ընդունելութիւն մը գտաւ, և
առ մերայինս տաճած սերն արտայայտեց
Վեհ. Հայրեկին, ի Դարեւե և իր բարձր
հովանաւորութեան ներքեւ գանձուղ ուրիշ
հայաշատ բաղաքաց մէջ, փափաք յայտնեց
որ մերայինք ամենայն ազատութեամբ նոր
վարժարաններ հաստատեն և զարկ տան կրթ-
թական զործին: Պարսկահայք որ բազմաու-
մամբ Ռուսահայոց և Թրքահայոց, մեր ազ-
գութեան ամենէն յետամնաց տարրն կը կաղ-
մեն, այժմ կարող են սխալիլ իրենց դա-
րաւոր խոր նիրհէն: առ այժմ իրենց յառա-
ջագիտութեան ոչ միայն չի կայ, և է. խոչ-
ընդօտ, այլ բարձրագոյն հովանաւորութիւն,
աջակցութիւն: Մեր ազգին տաղանդներուն
մեծ մասը պարսկահայ գաւառներէն ծագած
լինելով, եթէ լաւ մշակուի անոնց մտաւորա-
կան խողան զաշար, լիայոյս ենք որ ապա-
կային նոյն հառարակութիւնը մեզ պիտի տայ
տաղանդներ և հանճարներ: Մի բանի տա-
րիներէ ի վեր՝ կրնանք ըսել, որ պարսկա-
հայը ցոյց կու տայ սխալելու, յառաջադի-
մելու մեծ փափաք մը: Բայց տակաւին, այնքան
շօշափելի արդիւնք մը չը տեսնուեցաւ, և այդ
կարելի չէ, մինչեւ որ մի բանի կոկիկ և
արժանաւոր վարժարաններ չի բացուին այս

այն բաղադրաց մէջ. մինչեւ որ մի քանի ուսումնական ընթերցարաններ, ակումբներ չի կազմակերպուին. և ասոնցմէ զատ, մենք անհրաժեշտ կը տեսնենք անոնց մէջ օրական հայաթերթի մը ծնունդը, որուն նպատակն պէտք է լինի ցնցել թմրութիւնը, հոգի տալ զիականացեալ անգործութեան, սիրեցընել զիստութիւնը, բաղադրակրթութիւնը, ազգային գրականութիւնը, խորագանել վատ բարքերը, և ներշնչել ակնիւր:

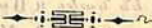
*

Քիչ ատենէն կը լրանայ Կ. Խթիւնեան արդիւնաւոր գրագիտի յիսնամեայ գրական յորելեանը: Գրագէտ

Կ. ԽԻԹԻՒՆԵԱՆ բառն Բիւզանդական արեւելեան տակ շատ դիւրաւ և երբեմն ալ ձրի կը ստացուի. բայց այն յորելեարը իր անգագար յիսուն տարի անխնայ աշխատութեամբն է որ իրաւամբ կ'արժանանայ գրողէ տիպէն. և այդ է միայն իր յիսնամեայ գրական առաւելելի աշխատութեան վարձքն: Տակաւին տեղացի լրագրաց մէջ յորելեանին առաւելութեան համար ո՛ր և իցէ շարժմանը չի տեսնուեցաւ. նորեւիտի գրիչները յարգուելու, վարձատրուելու, գնահատուելու մէջ շատ խստապահանջ են. բայց երբ կարգը կու գայ ճանչնալու հին (բուն) գրագէտին իրաւամբ վարձատրութեան արժանիքն, միայն լռութիւն և անտարբերութիւն ցոյց կու տան: Անտարակոյս նաեւ ներկայ պարագայիս ծագրական ծանօթ զգուշութիւնները պատճառանք չեն բլլար: Կ. Խթիւնեան իր խոհեմութեամբ յիսուն տարի հաւատարիմ մնալով իր հպատակութեան մէջ, բաջութեամբ վարած է «Մասիս» թերթին խմբագրական առաւելելի պաշտօնը. Պոլսոյ մատուորական շարժումը, և ժողովրդական զարգացումը, յորելեարին շատ կը պարտի: Ներկայիս մենք չենք ծանրանար մանրամասն իրեն ծառայութեանց շարքն յիշատակելու, բանի որ ի մօտոյ իր յորելեանին առթիւ, պիտի հրատարակենք անոր կենսագրականը և իր գործունէութեան ուսումնասիրութիւնը. միայն զիտնալով որ արդէն շատերուն ծանօթ է անոր արդեանց վարձատրութեան արժանիքն, փափագելի էր՝

որ թրքահայ զարգացեալ գրական դասակարգը, զոր օրինակ ուսումնական պատակումը, լրագրաց կամ ուրիշ միջոցներով, հրաւիր կարգար արժանապէս վարձատրելու այն աղեղարդ յորելեարը, որուն շողողուն արեւը խոնարհած է իր մուտքին, և երախտագիտութեան ցոյցերն են որ անոր յոգնած կուրծքին շունչ պիտի փչնէ: Ժամանակն է վարձատրելու և պատուելու այդ մեծ խմբագիրը: Տանդէն՝ Վիրդիլին, և մենք Խթիւնեանին համար պարտք կը համարինք բռնու. *Onorate l'altissimo Redattore!*

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

ՀԱՆԴԷՍ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍԷՐ. Պրակ Բ. 1900: — Գիտական թերթը կը շարունակէ յաջողութեամբ իւր ընտրած շաւիղը. տարւոյս Բ պրակն ալ կը ներկայանայ նոյն ճոխ և հետաքրքրէ պաշտակաւթեամբ՝ որ զենքը.

ԲԱՆԱՍԷՐ — վաճառական թերթերը Հայաստան լով — ամենէն լուրջ և կարեւոր Հանդէսը կ'ընէ: — Բաղամալան անօրէնը կը ծանուցանէ թէ Բաւաւսէր 15 Քրանդով պիտի գնուի նոր տարեշրջանին մէջ՝ եթէ բաժանորդաց աճումը զնոյն նուազումը փոխանակէ: Քաջաւերութիւն մը՝ որ պէտք է խնայուի այս թանկագին Հանդիսին:

Ներկայ պրակը՝ կը սկսի գաղղիկէն յօդուածով մը՝ Պ. հայագէտ Մէյէէն գրած: Կը բնէ հայկական լծարգութեանց և հօլովութեան ծագումը. «հեղույ» ձեւի «հեղու» փոխուելը կը մեկնէ՝ ծանօթ ծայնական օրէնքով մը, ըստ սրում ոչ՝ հին հայերէնի մէջ գտնուող կը փոխուի: Ռուսահայ ուրը (բեր-ուր եմ), որ սլաւերէնի մէջ ալ կը գտնուի, ան (բարկ-ան-ամ) և լի (թաք-լի-մ) յաւելուածները՝ շատ հին կը նկատէ: «Որդի-սրգուց» հօլովման մէջ արական բառերու նախկին ցօ յանգը կը տեսնէ: և «Մաք-մաքեաց» թէ մէջ իգական ցօ կամ իցօ, և այլն: Արեւայ անհրաժեշտ չըլլալ բանասիրին այն դիւտութիւնը՝ թէ «Տիրութիւն» ոչի ազդեցութեամբ «Տերութիւն» դարձած է: (հմտ. «սիրտ» և սկեսուր լի-գու լեզու) վասն զի «Ներքէն» ալ, ուէն